

Ildiko Medović,
Novi Sad

NEOLITSKE KULTNE POSUDE IZ SREDNJEG BANATA

Apstrakt: Zbirka amfora i amforica potiče sa četiri arheološka lokaliteta sa teritorije srednjeg Banata (Borđoš, Šurjan – Stara Sarča, Čenta – Mali alas, Aradac – Orbara). Slučajno je otkriveno 27 predmeta. Izdvaja se nekoliko tipova posuda: amforice – aribalosi, amforice sa zoomorfnim i antropomorfnim predstavama, minijature amfore i amforice sa 2, 3, 4 i više otvora na obodu i trбуhu. Većina posuda ima rupice kroz koje se provlačila vrpca za vešanje. Sve nalaze svrstavamo u grupu kulturnih posuda. Prva pojava kulturnih posuda vezuje se za vinčansku kulturu – fazu Vinča A–B (sredina 5. milenijuma p. n. e.). Pratimo ih i tokom cele faze Vinča C, ali i u mlađim periodima. Uticaji drugih, bližih i daljih neolitskih kultura se, takođe, primećuju na materijalu, a posebno oni sa jugoistoka (iz Egeje).

Ključne reči: kulturne posude, viseće amforice, neolit, vinčanska kultura, srednji Banat, Vojvodina.

UVOD

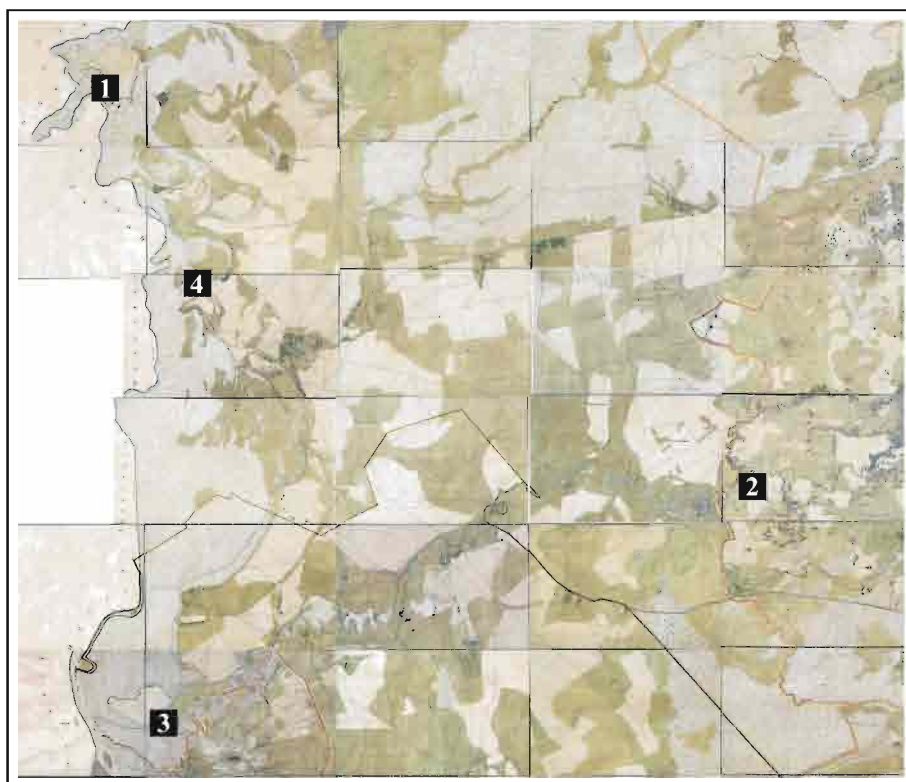
Interesantna zbirka amforica potiče sa četiri arheološka lokaliteta sa teritorije srednjeg Banata (karta 1). Ukupno 27 predmeta je otkriveno na nalazištima: Borđoš (Novi Bečej) – 19 predmeta, Stara Sarča (Šurjan) – 6 predmeta, Mali alas (Čenta) – 1 predmet, Orbara (Aradac) – 1 predmet. Radi se o slučajnim nalazima, bez stratigrafskih podataka. Na većini lokaliteta sa ko-

jih potiču ovi predmeti do sada nisu obavljena arheološka istraživanja. Jedno manje zaštitno istraživanje vršeno je jedino na višeslojnom naselju Čenta – Mali alas.¹ Predmeti se nalaze u privatnoj zbirci arheologa – amatera Joce Bakalova² iz Zrenjanina.

Predmete je J. Bakalov izdvojio iz svoje bogate kolekcije i razvrstao ih na osnovu oblika, modelovanja i fature. Odlično je pretpostavio da pronađeni predmeti imaju sličnu funkciju.

Karta 1.
Karta srednjeg Banata (pre melioracija, druga polovina 18. veka) sa obeleženim arheološkim nalazištima:
1. Borđoš; 2. Šurjan – Stara Sarča; 3. Čenta – Mali alas; 4. Aradac – Orbara.

Karte 1.
Vier archäologische Fundorte aus serbischen Teil vom mittleren Banat (vor Meliorationen, zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts):
1. Borđoš; 2. Šurjan – Stara Sarča; 3. Čenta – Mali alas; 4. Aradac – Orbara.

Ovu zbirku nalaza čine amfore različitih veličina. Izdvojili smo nekoliko tipova posuda: amforice – aribalos, amforice sa zoomorfnim i antorpomorfnim predstavama, minijature amfore, kao i amforice sa 2, 3, 4 i više otvora na obodu i trbuhu. Zajednička osobina svih predmeta je uzak, cilindrični unutrašnji otvor kroz vratni deo. Zbog neobičnog oblika verujemo da njihova funkcija nije bila svakidašnja, te ih svrstavamo u grupu kultnih posuda.

Pojavom i namenom ovih specifičnih posuda bavili su se mnogi arheolozi počev od 19. veka. Prvi među

njima bili su Miloje Vasić i Josip Korošec. Kasnije je Zagorka Letica interpretirala rezultate njihovih istraživanja, ali se nije mnogo udaljila od njih. Veliki nedostatak u istraživanju predstavlja malobrojan otkriveni materijala. Sada se, posle skoro 30 godina, ukazala prilika da se ova tema aktualizuje. Razlog je opravdan zbog pojave većeg broja nalaza na jednom relativno uskom prostoru.

KATALOG PREDMETA

1. Bikonična amforica tipa aribalos (T. 1/1).

Na najširem delu posude se nalaze četiri horizontalno izvučena rožasta zadebljanja (drške), koja su vertikalno probušena ($R = 3$ mm). Na visokom valjkastom vratu je izrađen proširen obod, u obliku zadebljanog kvadrata sa zaobljenim uglovima. Svaki ugao je koso probušen ($R = 3$ mm) i nalazi se u ravni sa otvorima na trbuhu amforice. Pretpostavljamo da je posudica vešana na vrpce, kroz probušene otvore na drškama i obodu. Ovako raspoređene ušice su posudi obezbeđivale uspravan položaj. Prečnik pravilnog kružnog otvora posudice je 5 mm; otvor je cilindričan – do granice vrata i recipijenta. Unutrašnja linija recipijenta prati spoljašnji oblik. Površina oko otvora je blago konveksna. Visina vrata je 3,7 cm. Dubina posude je 8,7 cm, što znači da je dno zadebljano. Dno je ravno, neprofilisano, prečnika 2,5 cm. Cela amforica je relativno dobro očuvana i izuzetnog kvaliteta, izuzev jednog rožastog ugla na obodu i naprsnuća oko jedne rožaste drške na najširem delu recipijenta. Vrat je bio prelomljen na jednom mestu. Posuda je rađena ručno, od gline sa primesama peska, svetlocrvene boje; dobro je pečena. Veoma fino je ugla-

čana; vrhunskog je kvaliteta i izrade. Visina: 9,7 cm; prečnik: 7,0 x 6,5 cm. Obod: 2,8 x 2,8 cm. Mesto nalaza: Orbara (Aradac).

2. Amforica tipa aribalos (T. 1/2).

Recipijent je bikoničan, sa višim donjim konusom i skoro ostrim prelazom sa gornjeg konusa na donji konus. Na najširem delu amforice se nalaze dva jezičasta proširenja, koja su koso probušena ($R = 2$ mm) i na koje se nadovezuju urezani produžeci – kanali, kako bi vrpce za vešanje što bolje legle uz posudu. Na izduženom koničnom vratu se nalazi horizontalno razgrnut, zadebljan obod kružnog oblika. Na obodu se nalaze dve kose perforacije prečnika 2 mm, dijametralno raspoređene od otvora amforice, koje su u ravni sa otvorima na trbuhu. Tako postavljeni otvori su, verovatno, služili za provlačenje vrpce i vešanje. Međutim, takav raspored otvora ne obezbeđuje maksimalnu sigurnost i uspravan položaj posudice. Pored jedne perforacije na obodu nalazi se mali kružni otvor prečnika 1 mm i dubine 6 mm. Neizvesno je da li su ovakve posude imale poklopac. Verujemo da je posuda imala pločast poklopac. Pravilan

1.

2.

kružni otvor amforice kod oboda iznosi 7 mm i prati oblik koničnog vrata. Dubina posudice, merena od vrata do dna, iznosi 6,1 cm. To znači da je dno zadebljano. Spoljna strana dna je ravna i neprofilisana. Recipijent je polomljen ispod konusa. Obod je neznatno oštećen. Posudica je rađena ručno, od gline sa primesama peska, sivosmeđe boje i neujednačenog pečenja. Na koničnom vratu su uočljivi tragovi vertikalnog glačanja. Visina: 6,9 cm; prečnik: 5,3 x 5 cm. Obod: 2,3 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

3. Deo vrata amforice – aribalosa sa obodom (T. 2/3).

Na delimično očuvanom cilindričnom vratu se nalazi horizontalno razgrnut i zadebljan obod sa četiri rožasta produžetka, od kojih su dva oštećena. Produžeci su koso probušeni ($R = 2$ mm). Otvor amforice je kružni ($R = 7$ mm); cilindrično je probušen kroz vrat. Površina oko otvora je izrazito konveksna. Rađena je ručno, od gline sa primesama peska, tamnosive boje; dobro je pečena. Spoljna površina je plavljena i uglačana do visokog sjaja. Izuzetnog je kvaliteta. Očuvana visina: 3,5 cm. Obod: 2,3 x 2,3 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

4. Deo vrata amforice – aribalosa sa obodom (T. 2/4).

Na delimično očuvanom tankom cilindričnom vratu se nalazi obod – horizontalno proširen, kvadratnog oblika. Uglovi oboda su oblikovani kao četiri sumarno izrađene životinjske glave – protomi, koje su koso probušene ($R = 2$ mm). Površina oboda oko otvora je veoma konkavna. Prečnik kružnog otvora amforice je 5 mm; otvor je cilindrično, asimetrično probušen kroz vratni deo. Unutrašnji zid je fino obrađen i gladak. Amforica je rađena ručno, od gline sa primesama peska, sive i tamnosive boje, neujednačenog pečenja. Spoljna površina je plavljena i uglačana do visokog sjaja. Vrhunskog je kvaliteta i izuzetne izrade. Očuvana visina: 4,8 cm. Obod: 3,2 x 3,1 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

5. Deo cilindričnog vrata i oboda posudice – amforice tipa aribalos (T. 2/5).

Na delimično očuvanom vratu se nalazi grubo oblikovan zadebljani obod sa četiri rožasta produžetka (protomi?), od kojih su dva veoma oštećena, a dva bolje očuvana. Dva naspramna produžetka su koso probu-

šena ($R = 2$ mm). Očuvani deo amforice je nemarno rađen. Prečnik otvora amforice pri vrhu je 6 mm, dok na zalomljenom delu iznosi 4 mm. Kružni otvor amforice je asimetrično probušen kroz stubasti deo vrata. Površina unutrašnjeg zida grlića je fino i glatko obrađena. Gornja površina oboda je blago konkavna. Po celoj spoljašnjoj površini su uočljivi tragovi crvene boje. Amforica je rađena ručno, od prečišćene gline, svetlocrvene boje; dobro je pečena. Lošije je oblikovana; površina je

3.

4.

5.

priglačana, bez sjaja. Spoljna površina je plavljena. Očuvana visina: 4 cm. Obod: 2,1 x 2,2 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

6. Amforica (T. 2/6).

Recipijent je bikoničan; donji konus je zaobljen, sa jedva naglašenim, uskim kružnim dnom, koje je formirano više upotrebom nego izradom. Na zaobljenom konusu se nalaze 3 rožaste, vertikalno probušene uške, od

6.

7.

8.

kojih je jedna oštećena. Na prelazu između gornjeg i donjeg konusa recipijenta se nalaze horizontalni, kratki i duboki urezi, nemarno izvedeni, kao i na gornjem konusu, gde se nalaze paralelni urezi – tri puta po dva ureza. Ovi urezi ispunjavaju prostor između vertikalnih uški. Na nenaglašenom koničnom vratu se nalaze dva koncentrična ureza – jedan ispod drugog. Iznad gornjeg urezanog prstena se nalaze dve vertikalne, naspramno postavljene uglaste uške, horizontalno probušene. Uške su, sa gornje i donje strane, duboko vertikalno zasečene. Obod je nenaglašen i zaobljen; prečnik nepravilnog kružnog otvora iznosi 9 mm. Otvor amforice kroz vrat je cevast, dok u predelu recipijenta prati spoljnu liniju posude. Dubina posude je 5,4 cm, što znači da je dno zadebljano. Posmatrana iz profila, ova minijaturna posuda podseća na odevenu ženu, koja ima zvonastu suknju sa ornamentima, a u struku je povezana širokim pojasom. Bila je namenjena za vešanje pomoću tri vrpce. Rađena je ručno, od gline sa primesama peska. Tamnosmeđe je boje; dobro je pečena. Na nekim delovima su očuvani tragovi glačanja i visokog sjaja. Ukrašena je tehnikom dubokog urezivanja. Visina: 6 cm; prečnik: 4,4 x 4,2 cm. Mesto nalaza: Mali alas (Čenta).

7. Minijaturna amfora (T. 3/7).

Bikonična minijaturna posuda ima kratak konkavan vrat sa zadebljanim obodom. Gornja površina otvora je blago konkavna. Kružni otvor posudice je cevast, prečnika 8 mm. Dubina posudice je 3,5 cm. Unutrašnja površina posude je fino obrađena; dno je zaobljeno. Spoljna strana dna je uska i blago naglašena. Na gornjem konusu su vidljivi tragovi formiranja i glačanja. Cela posudica je očuvana, iako ima tragova površinskih oštećenja. Na obodu se nalaze tragovi bledocrvene boje (kapljice). Rađena je ručno, od gline sa primesama peska, svetlosmeđe boje; dobro je pečena. Plavljena je sa obe strane. Visina: 4 cm; prečnik: 3,8 cm. Mesto nalaza: Stara Sarča (Šurjan).

8. Minijaturna amfora (T. 3/8).

Vrat i obod su rekonstruisani na osnovu celog primerka sa istog nalazišta (kat. br. 7). Recipijent je bikoničan, sa uskim i nenaglašenim dnom. Kružni otvor posudice je cevasto probušen, prečnika 7 mm. Dubina posudice je 2,3 cm. Unutrašnja površina posude je fino obrađena; dno je zaobljeno. Na spoljnoj površini su uočljivi tragovi crvene boje (kapljice). Rađena je ručno, od fino prečišćene gline, sive boje. Spoljna površina je

plavljena i ugljučana. Izuzetnog je kvaliteta i izrade. Visina: 3,5 cm; prečnik: 3,3 cm. Mesto nalaza: Stara Sarča (Šurjan).

9. Minijaturna amfora (T. 3/9).

Vrat i obod su rekonstruisani na osnovu celog primerka sa istog nalazišta (kat. br. 7). Recipijent je bikoničan, sa uskim i nenaglašenim dnom. Kružni otvor posudice je cevasto probušen, prečnika oko 5 mm. Dubina posudice je oko 3 cm. Unutrašnja površina posude je fino obrađena; dno je zaobljeno. Spoljna površina je oštećena – usled obrade zemlje. Rađena je ručno, od fino prečišćene gline, sive boje. Spoljna površina je plavljena i ugljučana. Visina: 3,7 cm; prečnik: 3,1 cm. Mesto nalaza: Stara Sarča (Šurjan).

10. Deo vrata i oboda amforice u obliku glave i vrata ptice (T. 3/10).

Horizontalno razgrnut i proširen obod ima oblik deltoida, konkavne gornje površine. Jedna strana je oštećena. Na jednom uglu se nalazi plastično oblikovan, spljošten kljun, trouglastog preseka, koji se izdiže iznad linije oboda amforice. Na zadnjem delu proširenja se, u odnosu na kljun, nalazi pet vertikalno probušenih kružnih otvora prečnika 3 mm. U korenu nosa, bliže ivici oboda posudice, nalaze se dva duboka linearna ureza – oči, dužine 7 mm. Amforica ima kružni cilindrični otvor kod oboda – prečnika 1 cm, dok prečnik otvora kod zalomljenog dela vrata iznosi 7 mm; simetrično je probušen. Blago koničan vrat je ukrašen uskim, plitkim, kosim kanelurama. Duboko urezane oči, kukast nos i jak vrat podsećaju na pticu grabljivicu, najverovatnije orla. Otvori sa proširenog oboda amforice očigledno nisu služili za provlačenje uzice i vešanje posudice, već za određenu vrstu dekoracije. Posuda je rađena ručno, od gline sa primesama peska, tamnosive boje. Dobro je pečena. Obe površine su plavljene. Očuvana visina: 5,5 cm; očuvan prečnik: 6,6 x 5,2 cm. Mesto nalaza: Borđoš (Novi Bečej).

11. Deo cilindričnog vrata i oboda amforice (T. 4/11).

Olučasti prošireni obod amforice ima nepravilan trouglast oblik sa nepravilnim kružnim otvorom na sredini, prečnika 1 cm. Na dva zadnja i proširena dela se nalazi po jedna kružna vertikalna perforacija, prečnika 4 mm. Izlivak amforice je oštećen; formiran je u obliku kljuna. Ispod oboda, odnosno u korenu kljuna se, sa obe

strane, nalaze dva plastična kružna zadebljanja, koja su nemarno, duboko horizontalno urezana – oči određene životinje (najverovatnije srne). Na osnovu profila zalomljenog dela vrata se može uočiti da je otvor širi nego na vrhu, što znači da se ovde već formira gornji deo donjeg recipijenta. Otvor kod vrata se prvo sužava, a od sredine se ponovo širi; asimetrično je probušen. Na osnovu dužine vratnog dela posude može se zaključiti da je u pitanju manja amfora, luksuzno i brižljivo obrađena

9.

10.

11.

za specifične potrebe, kao i posuda br. 10. Rađena je ručno, od fino prečišćene gline, tamnosive boje i izuzetnog kvaliteta; dobro je pečena. Spoljna površina je plavljena i uglačana do visokog sjaja. Očuvana visina: 6,8 cm. Mesto nalaza: Borđoš (Novi Bečej).

12. Deo vrata i oboda amforice, proširen pri vrhu i modelovan u vidu životinjske glave (T. 4/12).

Obod nedostaje, pa se ne može nazreti potiljak glave, ali se posebno ističu plastično izražene oči u korenu nosa. Oči su prikazane sa plastičnim, ovalnim zadebljanjem; duboko su horizontalno zasečene. Oblik ovih očiju podseća na oblik očiju kod predmeta pod kataloškim brojem 11. Plastičan nos nalazi se iznad vrata. Pošto nema mnogo detalja, ne može se predložiti odgovarajuća atribucija ovog plastično modelovanog oboda. Deo oko otvora je konkavan. Kružni otvor amforice, prečnika 9 mm, širi je pri vrhu nego na delu na kojem je zalomljen cilindrični vrat. Otvor je asimetrično probušen kroz vrat. Spoljna površina je oštećena na nekoliko mesta. Posuda je rađena ručno, od gline sa primesama peska, tamno-

12.

13.

sive i smeđe boje. Plavljena je samo sa spoljne strane. Očuvana visina: 5,3 cm. Mesto nalaza: Borđoš (Novi Bečej).

13. Deo blago koničnog vrata i oboda amforice (T. 5/13).

Na horizontalno proširenom obodu u obliku trougla formirana je glava ptice. Na prednjem uglu je oblikovan dugačak i tanak kljun, koji neznatno nadvisuje liniju oboda posude. U korenu kljuna se nalazi blago naglašeno bradavičasto ispupčenje, tj. predstava oka, dok je druga strana oštećena. Zadnja dva zaobljena ugla (potiljak glave) koso su probušena ($R = 2$ mm). Jedan ugao je oštećen. Deo oboda oko otvora je blago konkavan i veoma oštećen. Kružni otvor ($R = 6$ mm) jeste cilindričan. Prelomljen je na mestu gde počinje gornji deo donjeg recipijenta. Cela posudica je fino obrađena. Rađena je ručno, od fino prečišćene gline, svetlosmeđe boje; dobro je pečena. Spoljna površina je plavljena i uglačana do visokog sjaja. Očuvana visina: 4,7 cm. Očuvan prečnik: 2,9 cm. Mesto nalaza: Borđoš (Novi Bečej).

14. Deo oboda i vrata amforice (T. 5/14).

Gornji deo amforice je horizontalno proširen u obliku deltoida. Tri ugla su zaobljena, dok je četvrti oštro izvučen iz gabarita i formiran u obliku zaobljenog kljuna. Dva naspramna ugla su koso probušena ($R = 3$ mm) prema širokom recipijentu. Prečnik otvora pri vrhu amforice je 7 mm, dok na zalomljenom delu iznosi 6 mm; asimetrično je probušen. Otvor amforice je pravilno cilindrično probušen. Unutrašnji zid je fino obrađen. Očuvani deo posudice podseća na šematizovanu glavu ptice. Rađena je ručno, od gline sa primesama peska i tucane keramike. Površina je priglata i sa spoljne

14.

strane plavljena; tamnosive i smeđe je boje. Dobro je pečena. Očuvana visina: 3,2 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

15. Deo vrata i oboda amfore (T. 5/15).

Valjkasti vrat amfore ima horizontalno zaravnjen i proširen četvrtasti obod. Samo jedno kljunasto proširenje je očuvano; ostali su oštećeni. Dva naspramna kljunasta proširenja su vertikalno probušena ($R = 3$ mm), a druga dva – dijametralno postavljena proširenja, horizontalno su probušena. Kružni otvor na vrhu amforice ima prečnik od 8 mm, a na zalomljenom delu od 4 mm. Otvor amfore je cilindričan, uzak, asimetrično bušen kroz valjkasti, puni vrat. Vrat je očuvan u celosti pošto se na odlomljenom delu primećuje širenje zida u recipijent. Na samom otvoru su, na dubini od oko 5 mm, vidljivi tragovi uskih paralelnih kanala i oštećenja, verovatno nastali od zatvarača ili neke intervencije prilikom upotrebe. Teško je reći kakav je bio prvobitni oblik ovog plastično modelovanog otvora s obzirom na to da u raspoloživoj kolekciji nije nađen nijedan sličan komad. Posuda je rađena od gline sa primesama peska, svetlosive boje, bez glačanja i plavljenja. Očuvana visina: 8 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

16. Vrat manje amfore sa obodom (T. 6/16).

Obod je proširen u obliku deltoida. Tri zaobljena ugla koja čine zadnju polovinu oboda su koso probušena ($R = 3$ mm). Jedan ugao je oštećen. Ugao koji nije probušen izvučen je u obliku kljuna i takođe je delimično oštećen. Površina oko otvora je blago konveksna. Prečnik kružnog otvora pri vrhu iznosi 1 cm, dok na prelomu iznosi 8 mm. Otvor posude je cilindrično, asimetrično probušen celom dužinom vrata. Unutrašnja površina je fino obrađena. Na rubu oboda su vidljivi tra-

govi oštećenja, nastali tokom korišćenja amforice. Osim toga, unutrašnji zid posude je, neposredno ispod oboda, primetno i blago proširen. Tu se vide dva oštro urezana vertikalna zareza, koja su mogla nastati zatvaranjem ili urezivanjem oštrim predmetom. Vrat je prelomljen na delu gde počinje da se širi. Na donjem prelomu masivnog vrata se nalazi jedno malo cevasto udubljenje (4×8 mm, dubina 3,5 cm; T. 6/ 16). Verujemo da je nastao usled više pokušaja bušenja cilindričnog otvora kroz vratni deo. Očuvani deo posudice podseća na šematizovanu glavu ptice. Posuda je grubo modelovana i pri glačana. Rađena je ručno, od gline sa primesama peska, tamnosive i sive boje. Očuvana visina: 6,9 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

17. Deo gornjeg dela recipijenta posude i kratkog elipsoidnog vrata sa otvorom koji je proširen u obliku sumarne antropomorfne glave (T. 6/17).

Nos je uglasto izvučen, bez detalja, formiran pritiskanjem zida sa unutrašnje strane. Proširenje oko otvora je ravno, a sam otvor je nepravilnog kružnog oblika

15.

16.

16a.

($R = 1,2$ cm); cilindrično je probušen kroz vratni deo, dok se u predelu gornjeg dela recipijenta levkasto širi ($R = 1,5 \times 1,2$ cm). Ovo proširenje na obodu je, očigledno, posledica zatvaranja posudice. Očuvano proširenje prednje strane sa nosom ima trouglast horizontalni presek, dok je zadnji deo ili potiljak najverovatnije bio zaobljen, na šta ukazuju svi otvori na zadnjem delu oboda. Oko otvora je raspoređeno 10 kosih perforacija prečnika 2,5 mm, od kojih su 4 očuvane u celosti, a ostale

su oštećene. Najverovatnije su korišćene za provlačenje perjanica ili nekog drugog materijala, koji imitiraju kosu ili predstavljaju ukrasni detalj antropomorfne amforice. Unutrašnji deo posude je veoma grubo modelovan. Posuda je rađena ručno, od prečišćene gline, sa primesama sitnog peska, smeđe boje; dobro je pečena. Amforica je grublje modelovana. Površina je priglata, bez plavljenja. Očuvana visina: 3,3 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

17.

18.

19.

18. Deo vrata i oboda amforice (T. 6/18).

Stubasti vrat ima široko profilisan i proširen obod, na kojem su, na očuvanom delu, probušena tri vertikalna otvora ($R = 2$ mm). Gornja površina oboda je blago konveksna. Na oštećenim delovima proširenog oboda su vidljivi tragovi četiri vertikalna otvora. Ukupno ih je bilo sedam. Neizvesno je kakav je bio oblik proširenog oboda naspram perifernih vertikalnih otvora. Kružni otvor amforice ima prečnik 9 mm, a na zalomljenom delu 6 mm; asimetrično je probušen. Unutrašnji zid je fino obrađen. Stiče se utisak da je obod blago proširen pri samom vrhu. Tragovi vertikalnih zareza do 5 mm u du-

20.

20a.

bini otvora upućuju na to da su nastali kao posledica upotrebe, odnosno zatvaranja amforice. Na donjem delu vrata se nalaze male tunelaste uškice, horizontalno probušene i neuredno postavljene. Sa jedne strane su vidljive tri uškice. Posuda je rađena ručno. Površina je nemarno modelovana, uglačana, sive boje; dobro je pečena. Na prelomu se jasno vidi fina struktura prečišćene gline. Spoljna površina je plavljena. Očuvana visina: 5,6 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

19. Deo koničnog recipijenta i vrata amforice sa cilindričnim otvorom (T. 7/19).

Na ulazu cilindričnog otvora ($R = 4 \text{ mm}$) u recipijent očuvan je deo posuvraćenog sloja gline, koji bez sumnje ukazuje na to da su kod posuda ovog tipa otvori kroz vrat bušeni odozgo. Amforica je rađena ručno, od fine prečišćene gline, sive boje; dobro je pečena. Površina je relativno dobro modelovana. Očuvana visina: 2,8 cm; očuvan prečnik: 4,4 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

20. Ulomak gornjeg dela koničnog recipijenta i deo vrata amforice (T. 7/20).

I na ovom primerku je vidljivo da je cevasti otvor ($R = 7 \text{ mm}$) amforice bušen od vrha posude prema recipijentu. Na tu okolnost upućuje ostatak posuvraćene gline na spoju levkastog otvora i donjeg recipijenta. Na prelazu sa donjeg dela na gornji deo recipijenta bikonične amforice nalazi se blago jezičasto proširenje, koje je vertikalno probušeno. Amforica je rađena ručno, od prečišćene gline, tamnosive boje, bez plavljenja. Spoljna površina je fino uglačana, sa vidljivim snopovima plitkih, kosih kanelura od vrata do ramena. Unutrašnje površine recipijenta su relativno dobro uravnjene i neznatno uglačane prstima. Očuvana visina: 7,8 cm; očuvana širina: 6,1 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

21. Fragment bikoničnog recipijenta i koničnog vrata sa cilindričnim kružnim otvorom za izlivanje (T. 7/21).

Na spoju konusa se nalazi malo jezičasto proširenje, vertikalno probušeno i oštećeno. Prelaz iz konusa u konus je zaobljen. Na najširem delu gornjeg konusa se nalaze kratke, plitke, kose i paralelne kanelure, slabo očuvane. Na koničnom vratu se nalazi otvor za izlivanje, koji je na spoju vrata sa recipijentom znatno pro-

širen posuvraćenim slojem gline; nastao je bušenjem dok je glina bila vlažna. Spoljna površina je fino formirana i uglačana, tamnosive boje. Amforica je rađena ručno, od fine prečišćene gline. Unutrašnji deo recipijenta je grubo obrađen, sa vidljivim tragovima loše sjedinjenih dodataka vlažne gline. Očigledno je da se mali recipijent ove amfore nije mogao bolje obraditi, pa je ostao grub. Očuvana visina: 5,8 cm; očuvana širina: 6,1 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

21.

21a.

22.

22. Ulomak vrata i oboda amforice (T. 8/22).

Očuvan je kratki stubasti vrat amforice, čiji je obod formiran u obliku četvorougla. Zaobljeni uglovi su koso probušeni ($R = 3$ mm). Jedan ugao je oštećen. Gornja površina oko otvora je konkavna. Prečnik blago levkastog otvora je 1 cm, dok na prelomu iznosi 1,6 cm; simetrično je probušen. Amforica je rađena ručno, od fine prečišćene gline; plavljena je sa obe strane. Dobro je pečena. Neravno formirani stubasti vrat je relativno dobro priglačan; tamnosmeđe i svetlosmeđe je boje. Na obodu se nalaze tragovi crvene boje (kapljice). Očuvana visina: 4,2 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

23. Ulomak vrata i oboda amforice (T. 8/23).

Očuvan je deo amfore sa stubastim vratom i obodom koji je široko profilisan u obliku trougla. Gornja površina je blago konveksna. Na očuvanom uglastom proširenju oboda se nalazi vertikalno bušena ušica ($R = 3$ mm). Drugi produžetak, koji je oštećen, takođe je bio probušen i na njemu je vidljiv trag vertikalnog bušenja. Treće uglasto proširenje je oštećeno; na njemu nije očuvan trag vertikalnog bušenja. Kružni otvor na vrhu

23.

24.

ima prečnik od 8 mm, kao i na zalomljenom delu; cilindrično, simetrično je probušen. Spoljna površina je plavljena i uglačana. Amforica je rađena ručno, od fino prečišćene gline, tamnosive boje; dobro je pečena. Očuvana visina: 2,9 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

24. Ulomak vrata i oboda amforice (T. 8/24).

Očuvan je gornji deo konične amforice sa kratkim nenaglašenim vratom i obodom koji je zadebljan i formiran u obliku kvadrata. Površina oko otvora je ravna. Sva četiri ugla kvadrata su koso probušena. Jedan ugao je oštećen. Otvor kod oboda je elipsoidnog oblika, a na donjem delu vrata, odnosno na ulazu u recipijent je skoro pravougaonog oblika, sa vidljivim tragovima bušenja, pri čemu je na ivicama formirana prstenasta naslaga gline. Posuda je rađena ručno. U prečišćenoj zemlji ima sitnih belih primesa, verovatno tucane školjke. Spoljna površina je grubo formirana i priglačana, crvenkaste boje. Unutrašnjost recipijenta je vrlo gruba i neobrađena. Na celom predmetu ima tragova nastalih od visoke temperature. Spoljna površina je plavljena. Očuvana visina: 5 cm; očuvan prečnik: 5,9 cm. Mesto nalaza: Stara Sarča (Šurjan).

25. Ulomak vrata i oboda posudice (T. 9/25).

Obod posude je formiran u obliku trougla, čiji je jedan deo oštećen. Prošireni deo oboda predstavlja široki završetak veće amfore, čiji recipijent praktično dopire do ploče otvora, koja je kružno probušena sa gornje strane ($R = 9$ mm). Debljina diskoidne ploče oboda iznosi 1,3 cm. Sa gornje strane je fino obrađena i uglačana, a sa unutrašnje strane grublje modelovana. Na kraju vratnog dela su, sa unutrašnje strane, vidljivi tragovi smera bušenja – sa gornje strane. Recipijent praktično polazi od proširenja oboda; unutrašnji prečnik na zalomljenom delu je 3,5 cm, a spoljni 4,8 cm. Posuda je rađena ručno. Spoljašnja strana je fino uglačana, crvenkaste boje, dobro pečena, zrnaste strukture. Očuvana visina: 3,3 cm; očuvan prečnik: 6,3 cm. Mesto nalaza: Stara Sarča (Šurjan).

26. Kratki stubasti vrat sa delom gornjeg recipijenta amforice čiji je obod kružnog oblika (T. 9/26).

Na konkavno profilisanom obodu se nalaze 4 koso probušene ušice ($R = 3$ mm), dijametralno raspoređene oko otvora amfore. Prečnik otvora na vrhu je 9 mm, a na prelomu 7 mm; simetrično je bušen. Obod posude je

mestimično oštećen i malo proširen tokom upotrebe. Posuda je rađena ručno, od prečišćene gline, sa primesama belih zrnaca. Spoljna površina je dobro obrađena i priglavana; svetlosmeđe je boje. Spoljna i unutrašnja površina su plavljene. Očuvane dimenzije: 2,5 x 3,9 cm. Stara Sarča (Šurjan).

27. Vrat i deo recipijenta amforice (T. 9/27).

Gornji deo recipijenta amfore je elipsoidnog oblika, sa koničnim vratom i otvorom za izlivanje. Otvor je uži, blago zaobljen, a na prednjoj strani su sumarno naglašeni detalji lica. Sa bočne strane se nalaze dve vertikalne tunelaste uške, horizontalno probušene. Očuvani deo je grubo modelovan i priglavan, ali se, ipak, nazire antropomorfna predstava na izlivku amforice. Bušeni otvor za izlivanje tečnosti je asimetrično i grubo izrađen ($R = 2-3$ mm). U prelomu je vidljiv debeo sloj plavljenja. Sa jedne uže strane se, u profilu preloma, nalazi kružni otvor, dubine 8 mm i prečnika 4 mm (T. 9/27), verovatno nastao prilikom neuspelog bušenja otvora. Asimetrično bušenje na donjem delu vrata je istanjilo plavljenu površinu posudice, koja se na tom mestu

urušila. Posudica je rađena ručno, od fino prečišćene gline; dobro je pečena. Plavljena je sa obe strane, a glačana samo sa spoljne. Očuvane dimenzije: 5,5 x 3,9 x 2,8 cm. Mesto nalaza: Bordoš (Novi Bečej).

TEHNIKA OBRADE

Na osnovu njihovog kvaliteta i fakture sve prezentovane nalaze možemo opredeliti u finu keramiku, osim predmeta (kat. br. 1–4) koji spadaju u kategoriju luksuzne keramičke izrade.

Svi predmeti su pravljени ručno, bez lončarskog vitla. Posudice su rađene od fine prečišćene gline, ponekad sa primesama sitnog ili krupnozrnog peska, tucane školjke ili keramike. Javljaju se u raznim nijansama sive, smeđe i crvene boje. Spoljašnje površine su im redovno plavljene, a unutrašnje ređe. Često su priglavana sa spoljašnje strane. Primećuje se nedostatak ornamentisanja. Samo jedna posudica je ukrašena tehnikom urezivanja linearnih, paralelnih linija kombinovanih sa horizontalnim i isprekidanim linijama (kat. br. 6; T. 2/6). Na delovima vrata (kat. br. 10; T. 3/10) i

25.

26.

25a.

27.

donjem recipijentu (kat. 20 i 21; T. 7/20, 21) nekoliko posuda su uočljive tanke kose kanelure, izvedene glačanjem.

Zajednička karakteristika svih ovih predmeta je način na koji je formiran unutrašnji otvor. Sve amforice imaju mali kružni, uski otvor kroz cilindrični vrat. Kružni otvor kod samog oboda se uvek nalazi na sredini; spuštajući se niz vrat, on se često pomeri iz centralne ose i postaje asimetričan. To ukazuje na činjenicu da je dolazilo do grešaka prilikom bušenja i da su predmeti ponekad probušeni nakon više pokušaja. Na to ukazuje i amforica pod kataloškim brojem 16 (T. 6/16), kod koje primećujemo jednu cilindričnu *slepu* šupljinu sa donje strane, nastalu upravo pokušajem bušenja. Zbog neuspešnog pokušaja bušenja, vrat je ponovo zgnječen i oblikovan, a potom ponovo bušen. Sličan neuspeli pokušaj uočen je na amforici sa antropomorfnim izlivkom kat. br. 27. Na unutrašnjoj strani amforica (kat. br. 19–21, 24, 25; T. 7/19–21, 8/24, 9/25) jasno se uočava da je vratni deo bušen od gornjeg dela ka donjem delu. To zaključujemo na osnovu detalja od naborane gline, koji je nastao kao rezultat bušenja, odnosno nagomilavanja gline.

Unutrašnje površine posudica kod kojih je očuvan recipijent su grubo izrađene. Zidovi su im neravni. Unutrašnja linija posudica skoro uvek prati spoljni oblik posude, s tim što je dno zadebljano. Kod minijaturnih posuda (kat. br. 7–9; T. 3/7–9) unutrašnji otvor je cilindričan celom dužinom. Verovatno su posudice formirane oko drvenog štapića, koji je kasnije izvučen.

Druga zajednička karakteristika skoro svih predmeta iz naše zbirke su mali kružni otvori na obodu posuda. Otvore na obodu uglavnom prati isti broj vertikalnih ili kosih otvora na truhu amforica. Bez obzira na to kako su profilisani obodi i kakvog su oblika (kružni, pravougaoni, trouglasti, deltoidni), na ivicama se nalaze male kružne perforacije, uglavnom koso probušene, ređe vertikalno. Koso bušenje otvora kod oboda bilo je potrebno zbog šireg recipijenta posude. Ovakva tehnika bušenja se koristila da bi vešanje bilo bezbednije. Da otvori kod oboda posuda sa širim recipijentom nisu koso probušeni, plitke perforacije bi kidale vrpce! Ovoj grupi pripadaju predmeti koji na obodu imaju 2, 3 ili 4 kosa otvora, koja su pravilno raspoređena po uglovima, ili dijametralno postavljena oko otvora posude (kat. br. 1–5, 13, 14, 16, 22, 24, 26). Osim za vešanje, mali kružni otvori imali su i drugu svrhu (ukrasnu?). U tom slučaju su uglavnom verti-

kalno bušeni (kat. br. 10). Broj otvora kod oboda celih amforica (kat. br. 1 i 2) prati broj otvora na truhu. Otvori su prečnika 2–3 mm, u zavisnosti od veličine posude. Verujemo da su mali kružni otvori služili za provlačenje uzice i vezivanje posude. Na osnovu toga možemo zaključiti da su amforice (kat. br. 1–5) kačene uspravno. Međutim, treba naglasiti da tip posude sa 2 otvora na obodu i dva na truhu ne obezbeđuje uspravan položaj posuda, a time ni bezbedno čuvanje njihove sadržine.

Već smo pomenuli da kod nekih predmeta postoje znaci koji ukazuju na postojanje čepova ili poklopaca. Na to nas navodi blago koničan otvor oboda, koji je pre nastao upotrebom nego modelovanjem (kat. br. 17 i 18). Na isti zaključak nas navode i sitni, uski, paralelni useci na unutrašnjoj strani grlića posude (kat. br. 15, 16 i 18), koji su, takođe, nastali prilikom zatvaranja posude. Mali kružni otvor pored jedne perforacije kod amforice tipa aribalos (kat. br. 2) najverovatnije je služio za pričvršćivanje poklopca.

Ukoliko ih ima više na obodu, vertikalni i kosi otvori na amforicama (kat. br. 17 i 18) nalaze se isključivo na zadnjem delu (kat. br. 10). Kružni otvori najverovatnije nisu korišćeni za provlačenje uzica i za vešanje. Njihova funkcija je bila drugačija, verovatno ukrasna. U njih je, najverovatnije, uvlačena kosa ili perje. Slične, kružne perforacije nalazimo na vinčanskim antropomorfnim figurinama. Postoje razne pretpostavke o svrsi tih rupica: korišćene su za ukrašavanje, vešanje ili provlačenje struna ili kose (Николић 2008: 149).

Jedini primerak sa kombinovanim otvorima na obodu je amforica kat. br. 15. Na oštećenom obodu se nalaze dve vertikalne i dve horizontalne kružne perforacije, dijametralno raspoređene oko otvora posude. Obe horizontalne perforacije su oštećene – odlomljene.

Amfora kat. br. 25 (T. 9/25) razlikuje se od ostalih amfora. To je jedini primerak kod kojeg unutrašnji recipijent počinje od samog oboda. Obod je zatvoren debelom diskoidnom pločom, na kojoj se nalaze tri odvojene vertikalne perforacije. Ove perforacije imaju veće prečnike. Kroz njih se može provući i nešto deblja uzica. Verujemo da je donji recipijent takođe bio veći, odnosno masivniji.

Na vratu amforica kat. br. 6 i 27 se nalaze dve uglasto probušene uške. Kroz njih se, verovatno, nisu provlačile uzice, tj. nisu služile za vešanje amforica. Radi se o antropomorfnim predstavama. Uške predstavljaju kompoziciju „ruke na struku“. Još se samo na

vratu amforice kat. br. 18 nalaze tri očuvane uglaste uške, ali su one, verovatno, služile za vezivanje, odnosno vešanje posudice.

Predmeti iz ove zbirke nisu bili izloženi vatri. Na njima nisu primećeni tragovi visoke temperature. Jedino je amforica kat. br. 24 sekundarno nagorela. Stoga ne verujemo da su amforice ovog tipa korišćene kao kandilo ili kao žizak.

OPŠTE KARAKTERISTIKE

Cele i fragmentovane amforice sa teritorije srednjeg Banata se, po svojoj nameni, svrstavaju u kultne posude. Kao i ostale posude iz svakodnevnog života, one se javljaju u različitim veličinama i oblicima: od izuzetno malih (minijature posude) do velikih posuda. Zajednička karakteristika svih ovih predmeta je način modelovanja unutrašnjeg otvora.

U kategoriju amforica tipa aribalos³ spadaju dva cela (kat. br. 1 i 2; T. 1/1, 2) i tri fragmentovana primerka (kat. br. 3–5; T. 2/3–5). Amforica tipa aribalos izrađuje se u različitim dimenzijama. Najmanja cela posuda je visoka 6,9 cm (kat. br. 2). U nešto veće se ubraja aribalos kat. br. 4: deo oboda i vrata visok je 4,8 cm. Osnovna karakteristika ovih predmeta je luksuzna izrada, visok sjaj i uglaćana površina. Osim po veličini, one se razlikuju i po modelovanju oboda, kao i po broju malih kružnih otvora na obodu i glavnom recipijentu. U našoj zbirci razlikujemo aribalose sa obodom kvadratnog (kat. br. 1, 3, 4, 5; T. 1/1, T. 2/3–5) i kružnog oblika (kat. br. 2; T. 1/2). Jedan od jednostavnijih tipova aribalosa ima dva otvora na obodu i dva otvora na trbuhu (kat. br. 2). Drugi tip aribalosa ima četiri otvora na obodu i četiri na trbuhu (kat. br. 1). Poznat nam je još jedan tip aribalosa, koji je otkriven na lokalitetu Vinča (Bacih 1932: 122, T. XXVIII). Ovaj aribalos ima tri vertikalna otvora na trouglastom obodu i četiri na četvrtastom trbuhu posude. Grublje je izrade i malih dimenzija (6,4 cm). Pronađen je na dubini od 6 m. Na lokalitetu Vinča su pronađena još dva fragmentovana aribalosa. Jedan je imao trouglasti obod (inv. br. 748), a drugi četvrtasti (inv. br. 747).⁴ Uglovi oboda aribalosa često su modelovani u vidu protoma, tj. sumarno prikazane životinjske glave. U našoj zbirci su uočeni na dva primerka (kat. br. 4 i 5). Slično su modelovani kao protomi na obodu aribalosa iz Vinče (Bacih 1932: 120, T. XXVIII). Najbliže analogije sa aribalosom iz Aradca (kat. br. 1) ima aribalos iz Vinče (Bacih 1932: 120, T. XXVIII), koji je otkriven na dubini od 5,8 m. Jedine

razlike se uočavaju u boji pečenja, veličini i uglovima oboda. Naime, uglovi oboda na aribalosu iz Vinče su formirani u obliku protoma, dok ih na predmetu iz Aradca nema.

Na spoljnoj površini aribalosa kat. br. 5 očuvani su tragovi crvene boje. Slične tragove crvene boje na spoljnoj strani aribalosa iz Vinče primetio je i M. Vasić. On je smatrao da su to ostaci sadržine bočice, odnosno kozmetike crvene boje (Bacih 1932: 70). Istraživač neolitskih amforica Josip Korošec smatra da su tragovi crvene boje na posudicama ipak ostaci bojenja (Korošec 1958–1959). Tragovi crvene boje javljaju se i na drugim predmetima iz naše zbirke (kat. br. 5, 7, 8 i 22). Uvek se nalaze sa spoljne strane (prskanje). Ni na jednom predmetu nije uočeno ukrašavanje slikanjem, niti je nađena potvrda za to da je sadržina aribalosa bila crvena boja. Tragovi crvene boje su, inače, česta pojava na vinčanskoj keramici.

Prema Vasićevoj prvoj teoriji, posudice tipa aribalos pripadaju minijaturnim kozmetičkim posudama. Nakon sledećih istraživanja minijaturnih posuda u Vinči, Vasić je izneo novu pretpostavku, po kojoj su aribalosi nastali kao posledica štednje, te da su oni imitacija vaza koje zamenjuju prave vaze u grobovima i svetilištima. On ih upoređuje sa vazama iz hramova antičke Grčke (Bacih 1932). U kasnijem svom delu, Korošec smatra da aribalosi ne predstavljaju minijature posude u pravom smislu reči, nego da su to posude posebne, kultne namene (Korošec 1958–1959). Ovu tezu je kasnije podržala i Z. Letica (1967).

Vasić je aribalose otkrivene u Vinči prvi uporedio sa jednim sudićem iz Butmira. Analogije za aribalose Korošec pronalazi u Tuzli, Kormadinu kod Jakova⁵ (Јовановић и Глишић 1960), Cerju Tužnom kod Varaždina, Drulovskom kod Kranja, Igu kod Ljubljanskog Barja. On smatra da su aribalosi iz Butmira i Tuzle nastali pod uticajem vinčanske kulture. Tačna hronologija aribalosa se teško može odrediti. Nalaz iz Kormadina se datuje u poslednju fazu vinčanske kulture, dok nalaze iz Hrvatske i Slovenije Korošec (1958) datuje u kraj neolita. Na duže trajanje ovih posudica ukazuju dva fragmenta sličnih amforica iz Vinče koja su otkrivena u višim slojevima. Posude tipa aribalos iz Vinče pronađene su na dubini između 4,4 i 6 m (Garašanin 1951; Летица 1967: 97).

Nalazi aribalosa iz Bordoša i Aradca najavljuju pojavu novih oblika i veličina ovog tipa posuda. Sumnje u to da se aribalosi javljaju samo u minijaturnim

oblicima su otklonjene. Jasna je pretpostavka Korošeca da su to posude sa posebnom namenom. Teorija o „crvenoj boji“ na površini posuda ostaje bez dokaza. Verujemo da crvena boja na posudama nastaje prilikom vršenja kulturnih radnji (prskanja).

Bikonična amforica (kat. br. 6; T. 2/6). Gornji recipijent u kombinaciji sa uskama i urezanim ornamentima daje utisak da se radi o predstavi ženske osobe sa zvonastom suknjom. Ovo je jedini primerak amforice u našoj zbirci koji je ukrašen. Ornamenti su izvedeni grubim urezivanjem kosih i isprekidanih linija. Antropomorfni prikazi sa zvonastim donjim delom, stilizovani na ovakav način, nisu uobičajena pojava u vinčanskoj kulturi. Na antropomorfnim figurinama iz Vinče često se nalazi prikaz ukrašene suknje. Međutim, one se uvek sužavaju pri dnu, ili se ravno spuštaju, naglašavajući gluteus (Николић 2008: kat. 71, 72, 77, 78, 93). Mini-jaturni sudovi iz Vinče ukrašeni tehnikom urezivanja (krugovi oko vrata ili trbuha, kratke vertikalne linije) smatraju se importom iz potiske kulturne grupe (Летица 1967: 103). Sa druge strane, na osnovu materijala sa šire teritorije vinčanskog kulturnog kompleksa se može zaključiti da do ukrašavanja, ali i proširivanja unutrašnjosti kulturnih posuda dolazi tek u kasnijem periodu neolita (Korošec 1958–1959).

Oblici **minijaturnih amfora** (kat. br. 7, 8 i 9; T. 3/7–9) nisu uobičajeni keramički oblici u neolitu. Svojom profilacijom ovi sudovi podsećaju na urne bronzanog doba, ali im je faktura potpuno vinčanska. Izuzetnog su kvaliteta i precizne izrade; površina je uglačana do visokog sjaja. Na predmetima kat. br. 7 i 8 primećeni su tragovi prskanja (kapljice) crvenom bojom – na spoljnoj površini. Boja nije uočena u unutrašnjosti posude. Slični tragovi prskanja crvenom bojom na spoljnoj površini posude otkriveni su kod minijaturnih posuda iz Vinče – između 7,7 m i 3,4 m (Летица 1967: 104). Ove minijaturne amfore sigurno nisu dečiji proizvod, niti spadaju u grupu rekvizita za igru. Verujemo da su imali posebnu ulogu prilikom kulturnih radnji.

Amfore sa zoomorfnom predstavom na obodu predstavljaju grupu predmeta sa najviše varijacija u ovoj zbirci. Svi primerci su fragmentovani. Prelom je uvek u predelu vrata. Ne zna se kakav su imali recipijent. Šematizovane predstave životinjskih glava nalaze se na horizontalno razvučenom obodu amfore. Prikazana su osnovna obeležja lica – nos i oči. Vrat posude čini i vrat životinje. Nos je uvek prikazan šiljasto, izvučen iz gabarita oboda. Prikazi očiju se razlikuju. Ja-

vljaju se obični urezi, ovalna ispuščenja i ovalna ispupčenja sa dubokim urezom po sredini. Ni u jednom slučaju nisu prikazana usta. Zoomorfni prikazi na obodu posuda najčešće predstavljaju glavu ptice. U jednom slučaju smo prepoznali orla (kat. br. 10; T. 3/10), dok se u ostalim slučajevima ptica prepoznaje samo po kljunu (kat. br. 13, 14, 16; T. 5/13, 14, 6/16). U dva slučaja (kat. br. 11 i 12; T. 4/11, 12), plastično prikazan nos više deluje kao njuška neke manje četvoronožne životinje (jelena ili srne), ali na osnovu različitosti vinčanskih terakota ne isključujemo ni mogućnost antropomorfnog prikaza. Najbližu analogiju za ova dva predmeta otkrili smo na lokalitetu Bukovac (Remetea Mare, Rumunija). Posudica je datovana u srednji neolit, banatsku kulturu, fazu II, 4200–4000. p. n. e. (Draşovean and Ciobotaru 2001: kat. 55).

Jedan primerak oboda posude sa zoomorfnom predstavom otkriven je i na višeslojnom lokalitetu Jela – Benska bara u Šarpcu (Стојић-Церовић 2011: 433, Ф. 316). Na lokalitetu Jela – Benska bara nalazilo se naselje mlađeg neolita – vinčanske kulture. Okarakterisano je prožimanjem potiske kulture, a u manjoj meri i drugih susednih kultura mlađeg neolita. Naselje je istovremeno sa naseljem u Vinči (7,5–4 m), odnosno periodima Vinča A–B i početak Vinča C.

Zoomorfne posude se veoma retko nalaze, ali su tipične i javljaju se na celoj teritoriji vinčanske kulture (Bánffy 2002). Analizirajući zoomorfne posude otkrivene na lokalitetu Vinča, istraživači su došli do zaključka da su na tim posudama redovno predstavljene cele životinje. Svi naši nalazi sa zoomorfnim predstavama su fragmentovani. Očuvani su samo gornji delovi posuda, sa detaljima glave i vrata. Predstave iz Vinče su uvek realistične (Летица 1967: kat. 133, 135). Glave životinja su realistično prikazane i na našim predmetima. Međutim, zbog nedostatka donjeg recipijenta to ne možemo reći i za celu posudu.

Amforice sa antropomorfnim prikazom. Jedini, celi, antropomorfni prikaz nalazi se na valjkastom izlivku posude (kat. br. 27; T. 9/27). Na vrhu izlivka se nalazi sumarno oblikovana glava, sa detaljima lica. Kratak trup, sa rukama na struku, i zvonasta suknja čine donji deo ženske predstave. Cela antropomorfna predstava na izlivku je deo neke kultne kompozitne posude. Slično antropomorfno modelovanje karakteristično je za terakote iz srednjeg neolita u Makedoniji, odnosno terakote velušinsko-porodinske kulture (Kolištrkoska Nasteva 2007: kat. 6). Druga amforica sa antropomorfnim

prikazom na obodu (kat. br. 17; T. 6/17) sadrži samo detalje glave i kratkog vrata. Usled nedostatka donjeg recipijenta teško je reći da li je antropomorfna figura bila predstavljena u celosti. Sumarno prikazano lice na amforici veoma podseća na lice predstavljeno na vinčanskim antropomorfnim terakotama.

Još jedna zajednička karakteristika zoomorfnih i antropomorfnih predstava iz srednjeg Banata i vinčanskih antropomorfnih predstava je činjenica da ni u jednom slučaju nisu prikazana usta (Николић 2008: 146–147).

Jedinstven primerak gornjeg dela amfore kat. br. 25 (T. 9/25) podseća na žrtvenike tipa *Velike majke* iz Makedonije. Žrtvenici ovog tipa javljaju se u srednjim neolitskim kulturama Makedonije (Anzabegovo – Vršnik III i Velušina–Porodin). Datiraju se u razdoblje između 5800. i 5300. g. p. n. e. Ove kulture su u uzajamnom odnosu sa kulturnim kompleksima na Balkanu, pogotovo sa kulturama Starčeva i Vinča–Tordoš.

DATOVANJE

Srednji Banat je geografski prostor na kome dolazi do prožimanja tri velike neolitske kulture: vinčanske – sa juga i jugozapada, potiske – sa severa, i banatske – sa istoka. Međusobni uticaji se primećuju na celom keramičkom asortimanu. Stoga je izuzetno teško otkriven materijal pripojiti jednoj od ovih kultura. Ni uticaji udaljenijih kulturnih kompleksa nisu isključeni, posebno sa jugoistoka, odnosno iz Egeje.

Međutim, dosadašnja arheološka istraživanja ukazuju na to da pojavu ovih amforica treba tražiti u vinčanskoj kulturi, u njenoj ranoj fazi. Pošto su svi naši nalazi otkriveni slučajno – na površini zemlje, ne možemo da izvršimo precizno datovanje. Lokaliteti na kojima su otkriveni su uglavnom višeslojni, te smo preciznije datovanje pokušali da damo na osnovu publikovanih, analognih predmeta sa drugih poznatih arheoloških nalazišta.

Najstariji nalazi amfora tipa aribalos potiču sa naselja Vinča (dubina 5,8 m). Sporadično se javljaju i na drugim naseljima rane vinčanske kulture na teritoriji Srbije (Šabac – Jela – Benska bara). Na osnovu nalaza iz Vinče i Šapca pojavu kulturnih posuda ovog tipa možemo datovati u Vinča A–B. Amforice kat. br. 1–5 su najstariji predmeti u zbirci i vezuju se za period naselja rane vinčanske kulture.

Kasnije su se iz ovog oblika razvili ostali tipovi amforica (zoomorfne i antropomorfne). Kvalitet izrade

opada, dok se veličina predmeta povećava. Ukrašavanje, kao i malo širi otvori su karakteristični za kasniji period.

Istraživači vinčanske kulture odredili su 6 osnovnih ritualnih predmeta koji se javljaju u ranoj vinčanskoj kulturi (Chapman 1976; Chapman 1981: fig. 161). Međutim, naše posudice ne pripadaju ni jednoj od pomenutih grupa. Jedan od razloga je to što su prvobitno bile opredeljene u kozmetičke posude. Vinča i drugi lokaliteti vinčanske kulture su mesta gde su novine u ritualu počele da se uvode tek u kasnijoj fazi (Vinča B/C). Vinča se smatra nekom vrstom ritualnog centra tokom najranije vinčanske faze. Međutim, na kraju rane vinčanske faze se pojavljuje drugi veliki centar – u blizini Vršca, koji održava jake trgovinske veze sa obližnjim regionima. Deo Banata oko Vršca i srednji Banat imaju izuzetan pristup plodnoj zemlji, vodenim putevima, bogatim stenama i mineralima Karpata i Erdelja. To je, najverovatnije, bio razlog pomeranja trgovačkog centra sa juga ka severu, gde je došlo do ekspanzije kulture, usled dodira sa novim materijalima i kulturama, a samim tim i do novina u religioznim obredima.

Ovakve i njima slične kultne posude iz kasnog neolita više nisu samo karakteristične za vinčanski kulturni krug već se njihova pojava beleži i u širem regionu (Nikolić i Vuković 2009). Ove amforice otkrivene su na neolitskim naseljima u centralnoj Srbiji, Sremu, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Rumuniji i Makedoniji. Njihov oblik se menjao zavisno od lokalnog kulturnog uticaja. Glavne karakteristike su ostale iste: uzak cilindrični otvor, širok obod, vertikalni otvori na obodu i recipijentu posude. Uz male promene, amforice su egzistirale i u eneolitu.

Iako teritorijalno veoma udaljeni, nalazi iz srednjeg Banata ukazuju na sličnost sa nalazima sa teritorije Makedonije, koji se datuju u srednji neolit (5800–5300 g. p.n.e.). To ponovo potvrđuje tezu da su najjači uticaji na balkanske kulture stizali sa juga – iz egejskog sveta.

ZAKLJUČAK

Zbirka amfora i amforica (kat. br. 1–27) potiči sa četiri arheološka lokaliteta sa teritorije srednjeg Banata. Nalazi su otkriveni na lokalitetu Bordoš, Šurjan – Stara Sarča, Čenta – Mali alas, Aradac – Orbara. Predmeti predstavljaju slučajne nalaze, bez stratigrafskih podataka. Izdvojeni su na osnovu istih karakteristika izrade.

Posudice ne predstavljaju umanjene kopije predmeta, već se radi o njihovim stvarnim dimenzijama.

Zbog specifičnog oblika, veličine i izuzetno uskog otvora kroz sužen vrat, teško je zamisliti praktičnu primenu ovih posudica. Zato verujemo da su korišćene u kultne svrhe. Većina posuda je bila vešana pomoću uzica. Zoomorfne i antropomorfne predstave na obodu posebno ističu njihovu nesvakidašnju primenu.

Najinteresantniju grupu čine amforice sa zoomorfnim i antropomorfnim predstavama na obodu. Nažalost, nijedna nije očuvana u celosti. Posude sa antropomorfnom predstavom predstavljaju kuriozitet u vinčanskoj kulturi, dok su zoomorfne predstave na posudama nešto zastupljenije. Najčešće se prikazuju ptice (*Hayd* vaza).

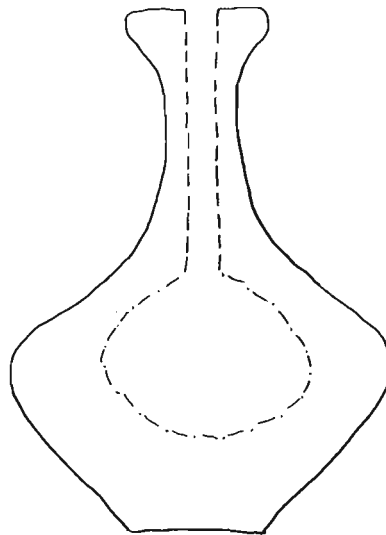
Neke amfore su izuzetno male, ali ipak ne pripadaju minijaturnim sudovima u pravom smislu. Minijaturne posude iz ove zbirke ne pripadaju ni grupi igračaka. Dečije minijaturne igračke uglavnom su grube i neprecizne izrade, što se ne može reći za ove posude.

Amforice kat. br. 1–27 možemo, bez sumnje, pripisati kulturnim posudama, koje su korišćene prilikom obavljanja ritualnih radnji u naselju. Svaki od naših predmeta sadrži bar jedno osnovno obeležje predmeta koji se smatraju ritualnim: mali su; teže ka tome da ima-

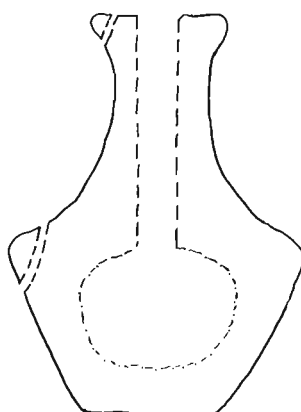
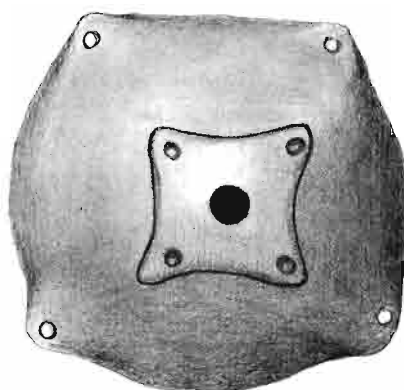
ju antropomorfne ili zoomorfne karakteristike; naginju ka tome da imaju ženske attribute; imaju tendenciju da budu odbačene i razbijene. Skoro iste karakteristike se vezuju i za vinčanske figurine.

Nalazi iz naše zbirke uglavnom predstavljaju gornje delove posuda. Ni u jednom slučaju nije sačuvan donji deo, sem kada su u pitanju cele posude. Ostaje potpuno nejasno kakav je bio donji recipijent. Da li su ove posude ritualno lomljene kao vinčanske figurine, ili je slučajnost to što su otkriveni samo gornji delovi amforica? Ipak, radi se o slučajno otkrivenim predmetima.

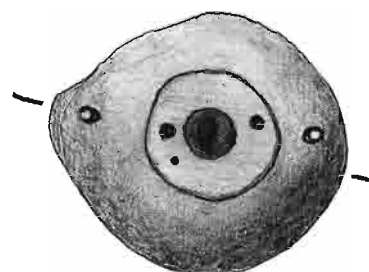
Srednji Banat je geografski prostor na kojem se prožimaju tri velike neolitske kulture (vinčanska, potiska i banatska). Zbog toga je otkriveni materijal izuzetno teško pripojiti samo jednoj od ovih kultura. Prva pojava ovih kulturnih posuda vezuje se za fazu Vinča A–B (sredina 5. milenijuma p. n. e.), odnosno za oblik amforice tipa aribalos, dok se iz tog oblika kasnije razvijaju drugi oblici, koji traju tokom cele faze Vinča C, ali i kasnije.

1

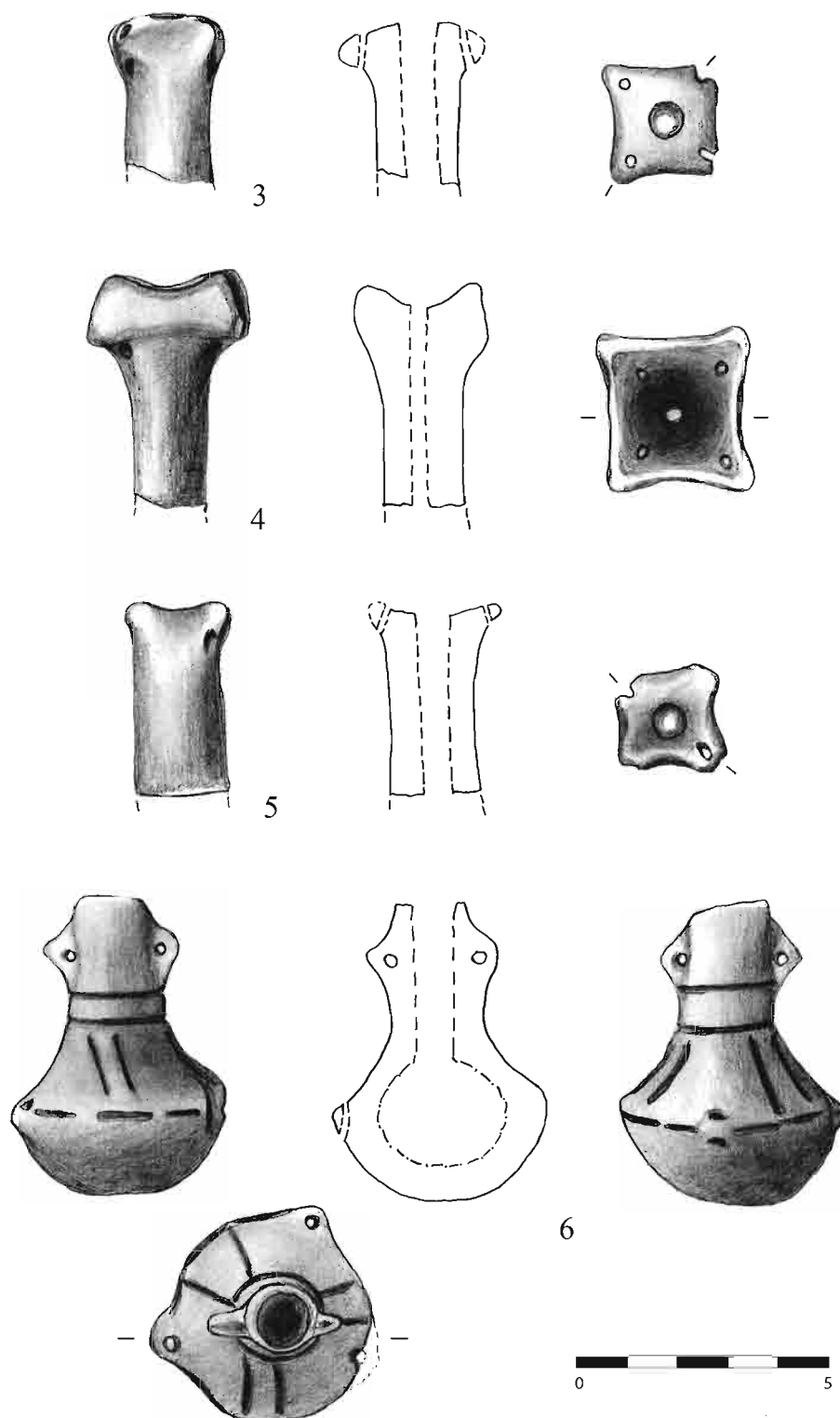

2

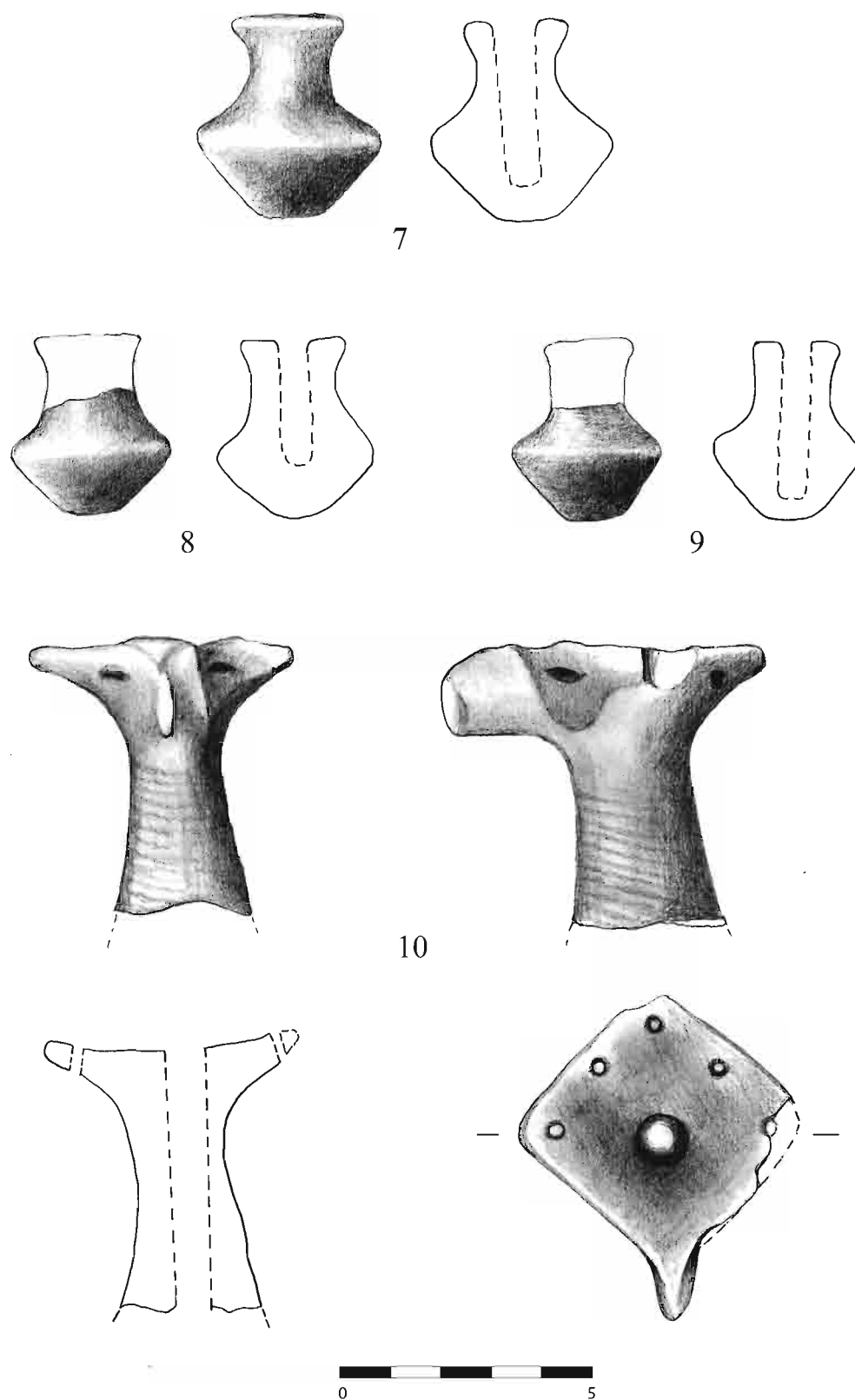

Aribalos (Aradac): 1; aribalos (Bordoš): 2
Aribalos (Aradac): 1; Aribalos (Bordoš): 2

T. I

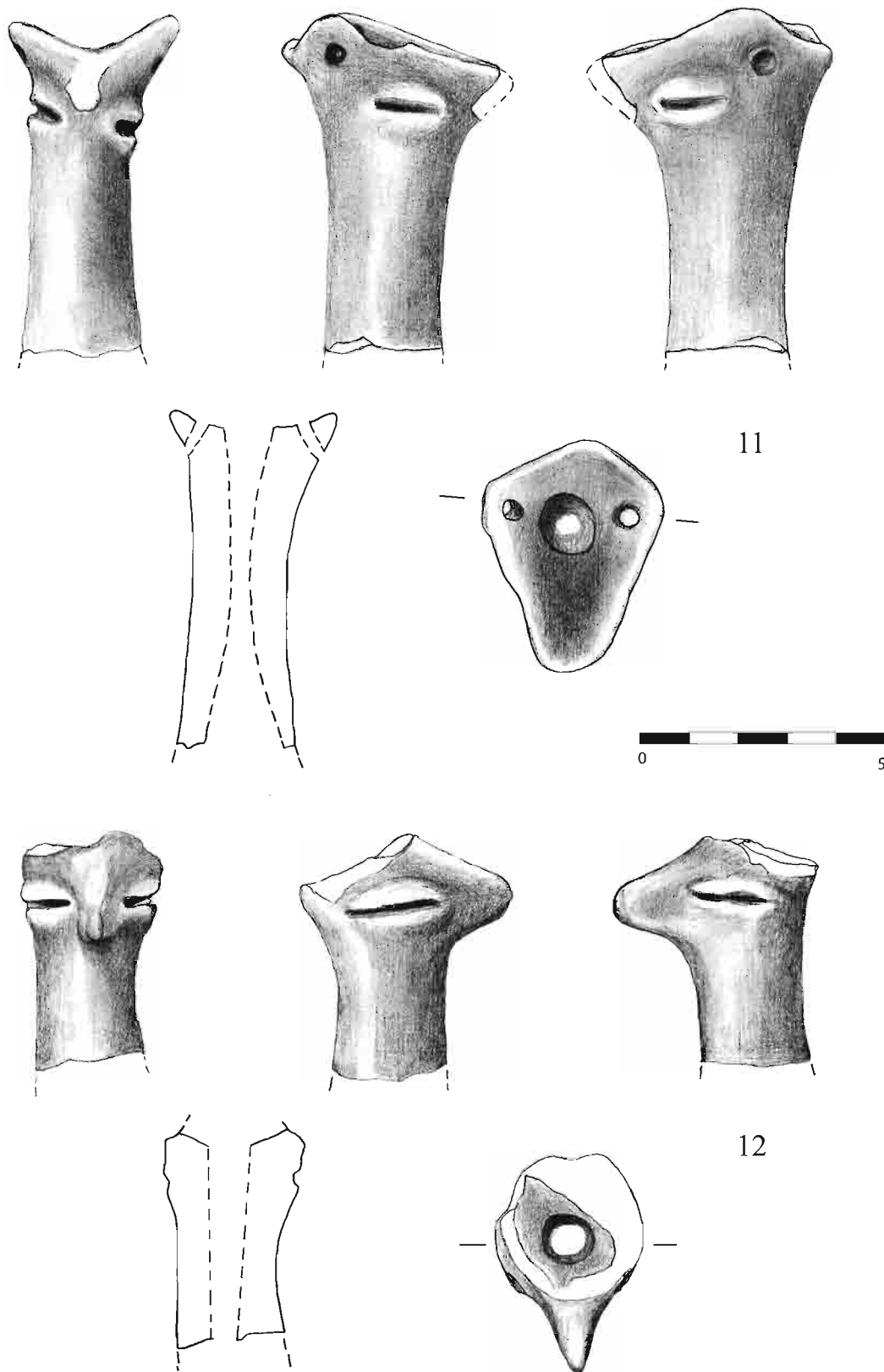
T. II

Aribalos (Bordoš): 3; aribalos (Bordoš): 4; aribalos (Bordoš): 5; amforica sa predstavom ženske osobe (Čenta): 6
Aribalos (Bordoš): 3; Aribalos (Bordoš): 4; Aribalos (Bordoš): 5; Amphorchen mit einer Frauendarstellung (Čenta): 6

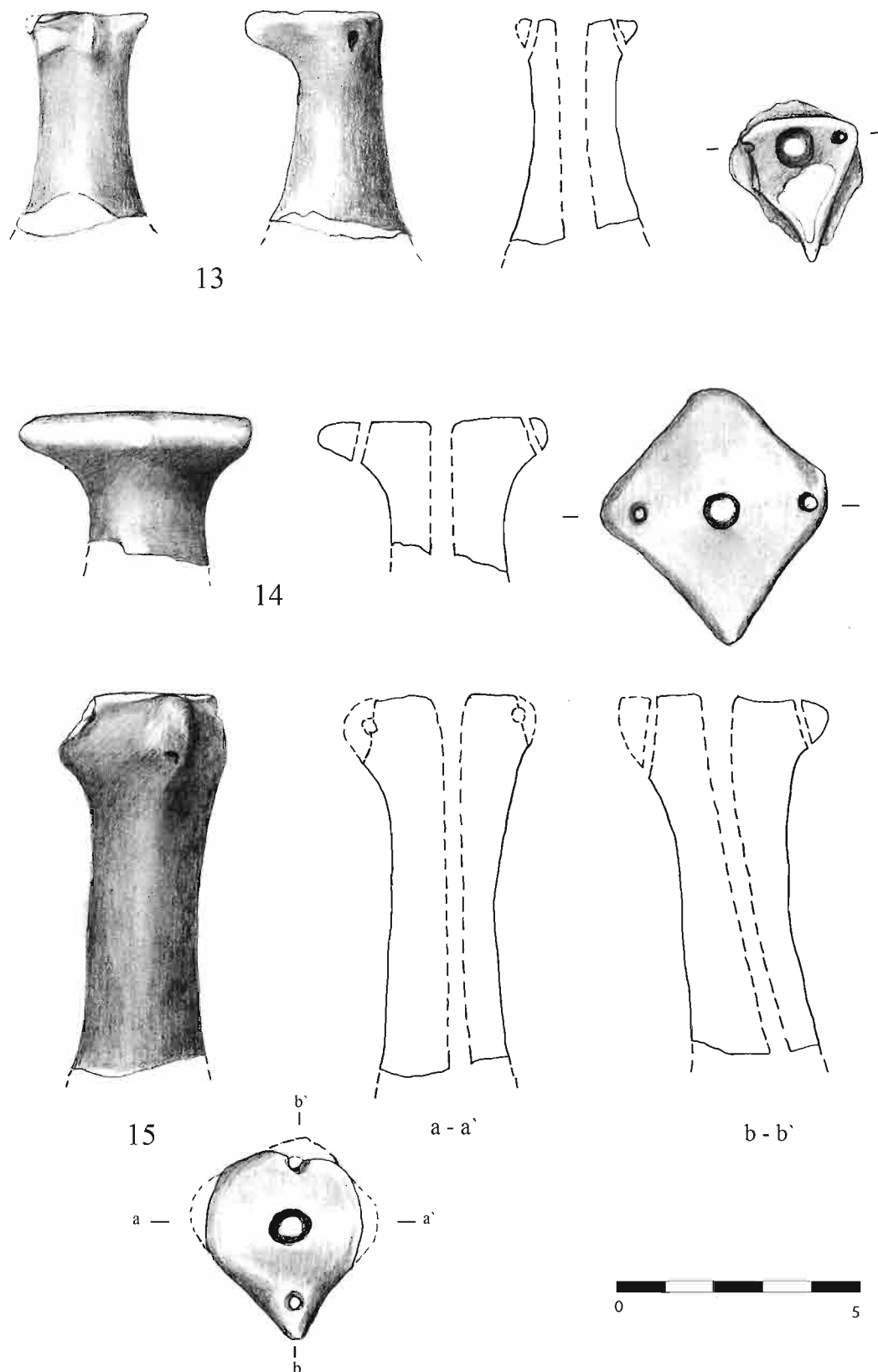
Minijaturne amfore (Šurjan): 7, 8, 9; amfora sa zoomorfnom predstavom (Bordoš): 10.
Miniaturamphoren (Šurjan): 7, 8, 9; Amphoren mit der zoomorphen Darstellung (Bordoš): 10

T. III

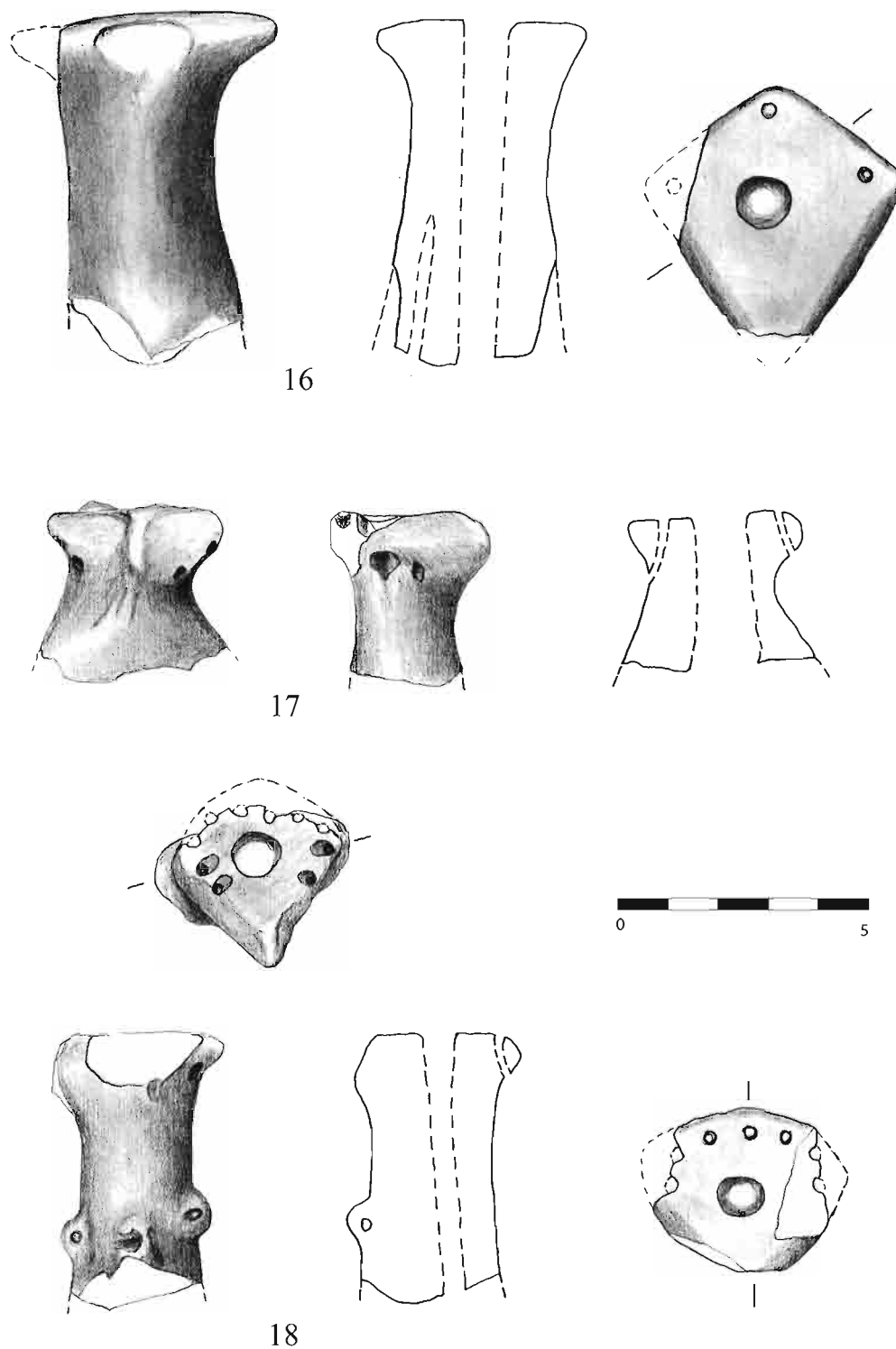
T. IV

Amfore sa zoomorfnom predstavom (Bordoš): 11, 12
Amphore mit der zoomorphen Darstellung (Bordoš): 11, 12

Amfore sa zoomorfnom predstavom (Bordoš): 13, 14; amforica (Bordoš): 15
Amphore mit der zoomorphen Darstellung (Bordoš): 13, 14; Amphorchen (Bordoš): 15

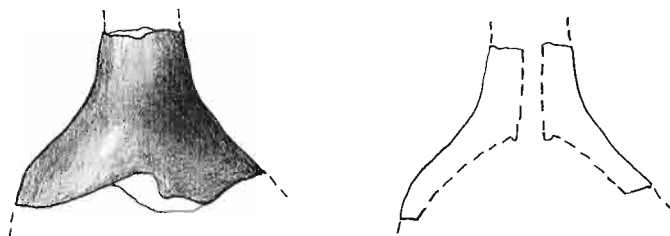
T. V

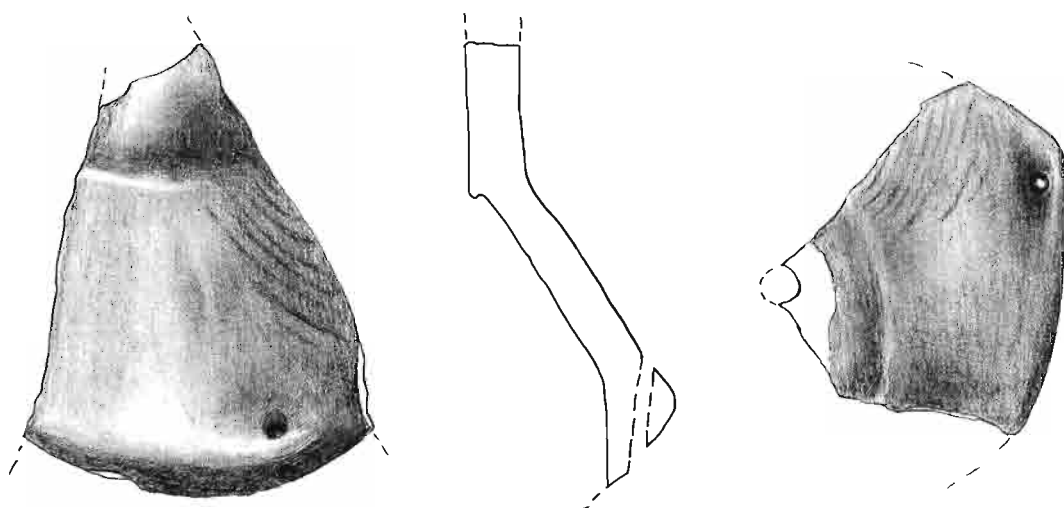
Amfora sa zoomorfnom predstavom (Bordoš): 16; amforica sa antropomorfnim prikazom (Bordoš): 17; amforica (Bordoš): 18

Amphore mit der zoomorphen Darstellung (Bordoš): 16; Amphorchen mit der anthropomorphen Darstellung (Bordoš): 17; Amphorchen (Bordoš): 18

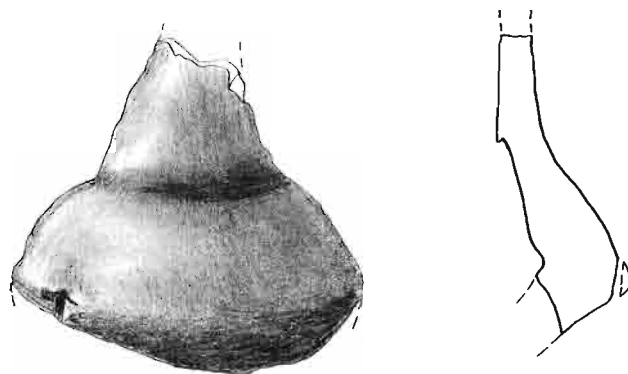
T. VI

19

20

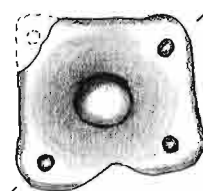
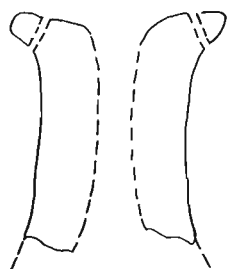

21

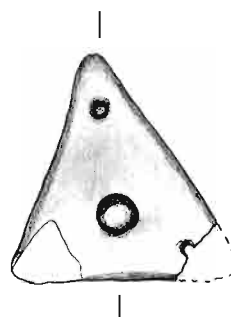
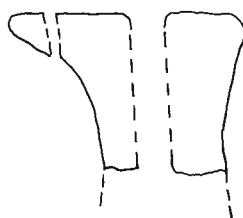
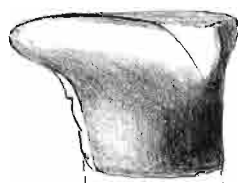

Amforice (Bordoš): 19, 20, 21
Amphorchen (Bordoš): 19, 20, 21

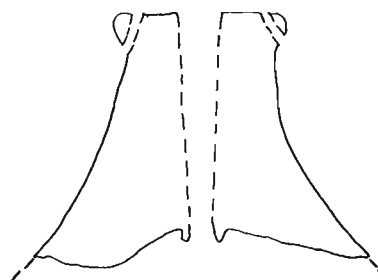
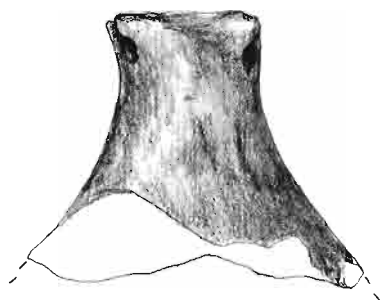
T. VII

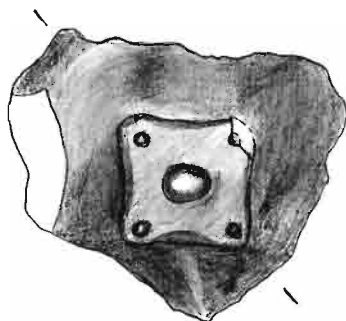
22

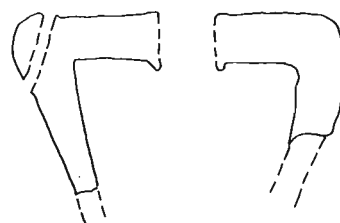
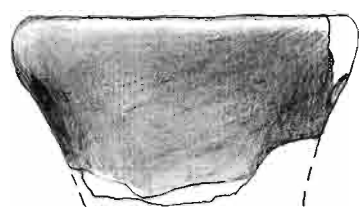
23

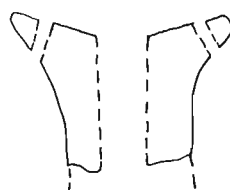
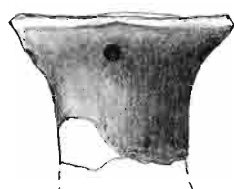
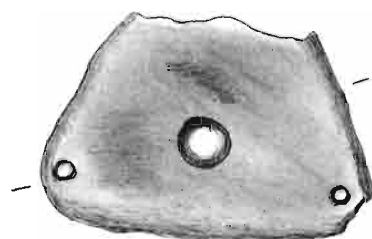
24

T. VIII

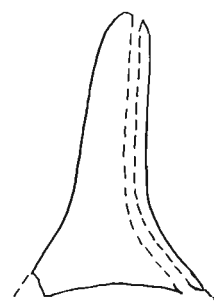
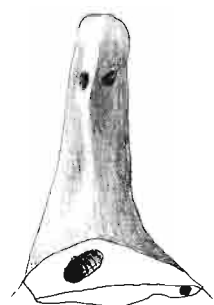
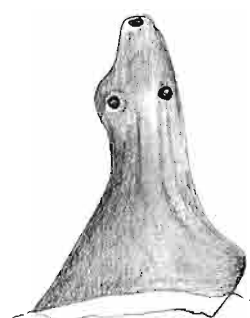
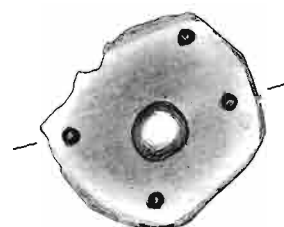
Amforice (Bordoš): 22, 23; amforica (Šurjan): 24
Amphorchen (Bordoš): 22, 23; Amphorchen (Šurjan): 24

25

26

27

Amfora – žrtvenik (Šurjan): 25; amforica (Šurjan): 26; amforica sa antropomorfim prikazom (Bordoš): 27
Amphore – Opferungsgefäß (Šurjan): 25; Amphorchen (Šurjan): 26; Amphorchen mit der anthropomorphen Darstellung (Bordoš): 27

T. IX

NAPOMENE

* Predmete je fotografisala Milica Đukić. Autor crteža je Ildiko Medović.

¹ Arheološki lokalitet Mali alas nalazi se na desnoj obali Tamiša, severozapadno od Čente, sa leve strane poljskog puta Čenta – Baranda. Lokalitet je otkriven 1970. godine, dok su zaštitna arheološka istraživanja vršena 1971. godine. Na potesu su otkriveni materijalni ostaci naselja iz starijeg i mlađeg neolita, kao i starijeg gvozdenog doba (S. Marinković, 1995, 13–21).

² Zahvaljujem se inž. agr. Joci Bakalovu, koji mi je ustupio nalaze za publikovanje.

³ Aribalos (grčki αριβαλλος) – posuda sa malim sferičnim ili poluloptastim trbuhom i uskim vratom, koji je cilindrično probušen. Korišćen je u antičkoj Grčkoj. Služio je za držanje parfema ili ulja. Često je oslikavan na vazama, koje su se koristile kao posude za kupanje sportista. Te posude su trakom vezivane o ruku sportiste, ili su kačene na zid.

⁴ Predmeti inv. br. 748 i inv. br. 747 nisu objavljeni.

⁵ Posudica je nestala; očuvan je samo crtež.

LITERATURA

- Васић, Милоје М. *Преисторијска Винча I*. Београд: Издање државне штампарије, 1932.
- Јовановић, Борислав и Јован Глишић. Енеолитско насеље на Кормадину код Јакова. *Старинар IX* (1960): 113–142.
- Летица, Загорка. Минијатурни судови из Винче. *Зборник Народној музеја V* (1968): 77–126.
- Маринковић, Снежана. Заштитна археолошка ископавања на локалитету Мали алас код Ченте 1971. године. *Гласник музеја Баната 6* (1995): 13–21.
- Николић, Дубравка (ур.). *Винча – праисторијска мегаројола: истраживања 1908–2008*. Београд, 2008.
- Стојић, Милорад и Момир Церовић. *Шабац: археолошка праћа Србије*. Београд: Археолошки институт; Шабац: Народни музеј, 2011.
- Bánffy, Eszter. Notes on the connection between human and zoomorphic representations in the Neolithic, in: P. Biehl and F. Bertemes (eds). *The archaeology of cult and religion*. Budapest: Archaeolingua 2002: 53–71.
- Chapman, John. *The Balkans in the Fifth and Fourth Millennia BC*. Unpublished University of London Ph.D. Thesis.
- Chapman, John. *The Vinča culture of south east Europe: studies in chronology, economy and society*. Oxford: BAR, 1–117.
- Chapman, John. Zašto je tel Vinča–Belo Brdo bio okupiran tako dugo?, u: Vorgić Božidar i Brukner Bogdan (ur.) *Aktuelni problemi prela-*
- znog perioda iz starčevačke u vinčansku kulturu*. Zrenjanin: Narodni muzej, 2006: 213–236.
- Draşovean, Florin and Dan Ciobotaru. *Neolithic Art in Banat: Catalogue of the Exhibition*. Solness: Museum of Banat, 2001.
- Garašanin, Milutin V. *Hronologija vinčanske grupe*. Ljubljana: Arheološki seminar Univerza v Ljubljani, 1951.
- Kolištrkoska Nasteva, Irena. *Pretpovijesne dame iz Makedonije / Prehistoric Macedonian Ladies*. Zagreb: Arheološki muzej, 2007.
- Korošec, Josip. Eine neue Kulturgruppe des späten Neolithikums in Nordwestjugoslavien. *Acta Archaeologica, Academiae Scientiarum Hungaricae* 9 (1958): 83–93.
- Korošec, Josip. Miniјатурне staklenice v neolitu Jugoslavije. *Acta Archaeologica IX–X/1* (1958–1959): 3–12.
- Nikolić, Dubravka i Jasna Vuković. Vinča ritual vessels: archaeological context and possible meaning. *Starinar LVIII* (2008): 51–69.

Ildiko Medović

NEOLITHISCHE KULTGEFÄßE AUS SERBISCHEM TEIL VOM MITTLEREN BANAT

Zusammenfassung

Die Sammlung des Amateur-Archäologen Joca Bakalov von Amphoren und Amphorchen entstammt von vier archäologischen Fundorten aus serbischen Teil vom mittleren Banat (Karte 1). Insgesamt 27 Keramikgefäße wurden bei der Begehung von Bordoš, Šurjan – Stara Sarča, Čenta – Mali Alas, Aradac – Orbara (Kat.-Nr. 1–27) entdeckt. Es handelt sich um Zufallsfunde ohne jegliche stratigraphische Informationen. Die Gefäße wurden anhand derselben Art und Weise, wie sie hergestellt wurden, zur einen Sammlung ausgesondert.

Die kleinen Gefäße repräsentieren Gefäße von normaler Größe. Anhand deren spezifischen Form, kleiner Dimension, sehr engen Mündungsöffnung und Hals ist es schwer vorstellbar, dass sie eine praktische Verwendung gehabt haben. Deshalb glauben wir, dass es sich hierbei um Kultgefäße handelt. Gefäße mit zoomorphen und anthropomorphen Darstellungen an der Mündung unterstreichen ihre ungewöhnliche Verwendung zusätzlich.

Die Sammlung bilden Amphorchen vom Typ Aribalos, Amphorchen mit zoomorphen und anthropomorphen Darstellungen und kleine Amphoren mit 2, 3, 4 und mehr Bohrungen am Mündungsrand und Gefäßbauch. Alle Gefäße haben enge, zylindrische Mündungsöffnung am Hals. Mehrzahl der Gefäße in unserer Sammlung besitzen kleine senkrechte Bohrungen am Mündungsrand. Diese werden oft von Bohrungen am Bauch der Amphoren begleitet. Diese senkrechten Bohrungen dienten demnach zum Aufhängen der Gefäße.

Die Amphorchen mit zoomorphen und anthropomorphen Darstellungen am Mündungsrand stellen die interessanteste Gruppe der Sammlung dar. Leider ist keine vollständig erhalten geblieben. Gefäße mit anthropomorphen Darstellungen stellen eine Kuriosität in der Vinča-Kultur dar, während die zoomorphen Darstellungen an Gefäßen stellenweise vorkommen. Dabei werden die Vögel am meisten dargestellt (Hyde Vase).

Einige Amphorchen sind sehr klein. Diese aber werden nicht zu den echten Miniaturgefäßen gezählt. Miniaturgefäße aus unserer Sammlung zählen auch nicht zu den Kinderspielzeugen. Kinderspielzeuge sind normalerweise grob und unpräzise hergestellt worden. Dies ist in unserem Fall nicht zutreffend.

Amphoren und Amphorchen (Kat.-Nr. 1–27) aus unserer Sammlung können wir zu den Kultgefäßen zählen. Sie wurden wahrscheinlich bei den Riten in den Siedlungen verwendet. Jeder von unseren Gefäßen besitzen zumindest eine der Charakteristiken, die man als rituell bezeichnen kann: sie sind klein, zoomorph oder anthropomorph, besitzen weibliche Attribute, sie sind meistens weggeworfen oder zerbrochen. Fast alle Merkmale kann man an Vinča-Figurinen binden.

Funde aus unserer Sammlung stellen hauptsächlich Oberteile der Gefäße dar. Untere Teile von Gefäßen wurden nie gefunden – mit einer Ausnahme wenn sie ganz erhalten geblieben sind. Deshalb bleibt fraglich, wie die unteren Gefäßteile (Rezipient) aussahen. Sind die Gefäße genauso wie die Vinča-Figurinen rituell zerbrochen, oder ist es nur Zufall, dass nur Oberteile von Amphorchen gefunden wurden? Man soll nicht vergessen, dass es sich hierbei um Zufallsfunde handelt.

Mittlerer Banat ist geographischer Raum in dem drei große neolithische Kulturen aufeinander treffen (Vinča-, Theiss- und Banat-Kultur). Die erste Erscheinung von solchen Kultgefäßen bindet man an Vinča A-B-Phase (Mitte des 5. Jahrtausens vor Christus) in Form von Amphoren vom Typ Aribalos, während sich später, aus dieser Form andere Formen durch ganze Vinča C-Phase, aber auch später, entwickeln.

